

תוכן העניינים

1	הקדמה
	מבוא
2	
4	רקע היסטורי
7	עיירות הפיתוח בישראל - תכנון
9	עיירות הפיתוח בישראל - התפתחות
12	יבנה - יישוב מתוכנן או מקרי?
15	יבנה - מבנה היישוב והתפתחותו
19	ייחודה של יבנה כעיירת פיתוח ופנים לעתיד
22	דיון וסיכום
24	ביבליוגרפיה
26	נספחים

מבוא

מאז קום המדינה ועד סוף שנת 1951 הגיעו לארץ כמאתיים אלף עולים בממוצע לשנה. בפני הנהגת המדינה עמדו אתגרים חדשים, שכן היה צורך לספק מזון, דיור ותעסוקה לכשבע מאות אלף עולים חדשים. רוב העולים בשנתיים הראשונות נקלטו ביישובים וותיקים וכמאה עשרים אלף מהם שוכנו בערים ערביות נטושות. בהמשך הצטופפו עולים במחנות זמניים ובתנאי חיים קשים, ומוסדות הקליטה ניסו לאלתר פתרונות בשטח. אחד הפתרונות הבולטים היה הקמה של שכונות צריפים ואוהלים בסמוך לערים, קיבוצים ומושבים מתוך הנחה שהעולים ימצאו עבודה ביישובים הוותיקים.¹

הנהגת המדינה התלבטה לגבי דרך קליטתם של העולים החדשים להתיישבות למטרת קידום מטרות לאומיות. השאלה הגדולה הייתה האם העולים החדשים שחלקם בעלי משפחות וילדים ואינם בעלי אידיאולוגיה קוואופרטיבית יעמדו במשימות ההתיישבות באזורי הפריפריה, והרי המתיישבים שהפכו לסמל הציונות היו בוגרי תנועות נוער חלוציות שהתיישבו בקבוצות מאורגנות באותן שנים. עם זאת, עיקר ההתפרסות היישובית בארץ נוצרה לאחר קום המדינה, כאשר מרבית המתיישבים היו עולים חדשים, בעיקר מארצות האסלאם, קבוצה שלא זכתה להילה החלוצית וליוקרה חברתית.²

כתוצאה מהצורך לפזר את האוכלוסייה הרבה שנוספה למדינה החדשה, החלו לקום בשנות החמישים עיירות הפיתוח, שפוזרו בגליל, במרכז ובדרום, ואשר בכוון התיישבו עולים חדשים. קליטתם של העולים בשנים הראשונות לקום המדינה בעצם היוותה הזדמנות לאכלס את השטחים החקלאיים הבלתי מפותחים ולהקים מרכזים עירוניים חדשים, כמו גם לתת מענה לריכוז הגבוה של האוכלוסייה במרכז הארץ.

נכון לשנת 2016, מנתה אוכלוסיית ערי הפיתוח כ-814,000 תושבים, שמהווים כעשרה אחוז מכלל תושבי המדינה. עוד בשנת 1988 התקבל בכנסת חוק ערי ואזורי פיתוח התשמ"ח 1988, אשר נועד לעודד התיישבות, פיתוח וקידום חברתי וכלכלי של ערי הפיתוח. החוק קבע מתן הטבות כספיות ושירותים שהמדינה התחייבה לספק לתושבי ערים אלו ללא עלות או בסבסוד משמעותי, כמו מענקי איזון מוגדלים, עדיפות בהקצאות להכשרות מקצועיות, שירותי חינוך ותרבות לילדים, הלוואות ומענקים לדיור, הטבות במס הכנסה ובארנונה. אך לבקשת הממשלה יישום החוק נדחה עקב עלותו התקציבית הגבוהה ומעולם לא בוצע. בשנת 2009 כבר בוטל החוק במסגרת הגדרה של אזורי עדיפות לאומית בחוק ההתייעלות הכלכלית.³

רבות מעיירות הפיתוח שהוקמו נותרו שוליים חברתיים וכלכליים בפריפריה של מדינת ישראל, אך חלקן הפכו בסופו של דבר לערים גדולות ומובילות, כמו אשקלון ובאר שבע, למשל. העיר יבנה, בה עוסקת עבודה זו, הייתה אחת מאותם כפרים ערביים נטושים בהם התיישבו עולים חדשים. היא הוקמה בשנות החמישים ובמשך שנים רבות הייתה עיירת פיתוח נחשלת ומרובה במקרי סעד, בעיות חברתיות, תעסוקתיות וכלכליות. אך בעשורים האחרונים היא הפכה להיות עיר ירוקה ואחת הערים המפותחות והמובילות בישראל.

עבודה זו עוסקת בהקמתה של יבנה והתפתחותה כעיירת פיתוח. מספר שאלות מחקר מנחות את העבודה: מי הקים את יבנה ומה הייתה מטרת הקמתה? כיצד הפכה יבנה לעיירת פיתוח? מה גרם לה בהמשך להפוך מעיירת פיתוח לעיר ירוקה? ובמה היא נבדלת מעיירות פיתוח אחרות במרכז ובפריפריה?

על מנת לענות על שאלות אלו, אתחיל בסקירה היסטורית שתעניק רקע על התקופה ועל רעיון ההתיישבות החקלאית, בדגש על המעמד שהיה לו באסטרטגיה הלאומית של מדינת ישראל המתהווה. לאחר מכן אסקור את אופן תכנון של עיירות הפיתוח בישראל, ואת התפתחותן. בהמשך אתמקד בעיר יבנה כעיירת פיתוח, ואבחן האם היא הייתה יישוב מתוכנן או שקמה במקרה. לאחר מכן אדון במבנה היישוב ובהתפתחותה של יבנה כעיירת פיתוח, תוך הצגת האתגרים והקשיים הכלכליים והחברתיים שעמדו בפני התושבים. בפרק האחרון אראה כיצד הפכה יבנה מעיירת פיתוח נחשלת לעיר ירוקה ומצליחה, ואדון בייחודה של יבנה כעיירת

¹ פורת, 1996: 227.

² פורת, 1996: 228; פיקאר, 2011: 111.

³ בניטה, בקר, 2018: 5, 7.

רקע היסטורי

באסטרטגיה הלאומית הכוללת של מדינת ישראל המתפתחת היה להתיישבות החקלאית מעמד מרכזי. היבטים במדיניות ההתיישבות כללו אספקת מזון לאוכלוסייה הגדלה במהירות, יצירה של מקורות תעסוקה, שיכון של עולים רבים, ניצול קרקע שננטשה על ידי הערבים, פיצור האוכלוסייה לשם חיזוק הביטחון ואיזון היחס בין המגזר הכפרי למגזר העירוני. לחקלאות ניתנה העדפה ברורה במדיניות הפיתוח הממשלתית, וההנחה הרווחת הייתה ששיעור המתפרנסים מחקלאות צריך להגיע לרבע מכלל האוכלוסייה. מבנה תקציב הפיתוח הממשלתי שיקף את ההערכה הזו, כאשר שיעור ההשקעה בחקלאות היה בעלייה מתמדת: אם בשנת 1949 הוא היווה כרבע מתקציב הפיתוח של ישראל, הרי שבשנת 1952 הוא כבר היווה יותר משליש.⁴

ואכן, לפני הקמת המדינה הוקמו בארץ בעיקר יישובים חקלאיים, שחלקם הפכו במהלך השנים ליישובים עירוניים, אך מעטים היישובים הציוניים אשר הוקמו מראש כיישובים עירוניים. שיעור הצעירים ובעלי כוח העבודה ביישוב היה גדול, והייתה זו נורמה להירתם למשימות לאומיות. בקרב החלוצים ובוגרי תנועות הנוער היה מדובר בהגשמה, ולהליכה ליישובי הפריפריה נלוותה יוקרה רבה. פעמים רבות התארגנו קבוצות חלוצים להתיישבות, אולם בשל היעדר קרקע זמינה הם ישבו כגרעין בעיר בהמתנה למשבצת התיישבות. למרות הדימוי הקיים, משימה זו הייתה מוגבלת בהיקפה, כאשר מעל 80% מאוכלוסיית היישוב היהודי בעת הקמת המדינה התגוררה ביישובים עירוניים, בעיקר בערים חיפה, תל אביב וירושלים.⁵

מבחינה מדינית, נועדה ההתיישבות לסכל את תביעת האו"ם לכך שצה"ל ייסוג משטחי הכיבוש לקווי החלטה החלוקה ואת התביעה להחזיר את הפליטים הפלסטינים ליישוביהם. מבחינה ביטחונית, נתפסו נקודות ההתיישבות בפריפריה כמי שעצרו את צבאות ערב הפולשים ב-1948, והן היו אמורות גם למנוע הסתננות בתקופת שגרה. בנוסף, היה גם שיקול כלכלי, כאשר נוצר צורך בהגברת הייצור החקלאי על מנת להימנע מתלות מוחלטת בייבוא. אך מעל הכול נתפסה ההתיישבות החקלאית כשיא ההגשמה של המהפכה הציונית וכבעלת ערך בעיצוב הדרך החברתית של המתיישבים.⁶

מראשית הציונות והעלייה הראשונה ועד הקמת המדינה (1882-1948) הוקמו בארץ כשלוש מאות יישובים יהודיים. בסיועה של המחלקה להתיישבות של הסוכנות היהודית הוקמו עד ליום הקמת המדינה 220 יישובים מסך 317 היישובים הכפריים שהיו קיימים בארץ בתקופה זו. סך כל היישובים כללו אוכלוסייה של 90,000 אנשים שהתיישבו בשטחים מעובדים של מטעים, גידולי שדה ובריכות דגים, וערכו הכללי של הייצור החקלאי שלהם הגיע לסכום שנתי של כ-12 מיליון ל"י והכנסה כללית של 17 מיליון ל"י.⁷

בשנים הראשונות לקום המדינה חלה תנופה אדירה בהתיישבות, כאשר מספר היישובים היהודיים הוכפל. לאחר הקמת המדינה הוקמו כשלוש מאות יישובים בתוך שלוש שנים: חמישים יישובים בשנת 1948 במהלך מלחמת העצמאות, 135 יישובים בשנה לאחר מכן ו-115 יישובים בשנת 1950.

⁴ גבע, 1995: 262-263.

⁵ פיקאר, 2018: 28.

⁶ פיקאר, 2018: 28.

⁷ נספח 1: היישובים בטיפול מחלקת ההתיישבות, 9.5.1949.